

TİRE YALINAYAK HAMAMI RESTORASYONU VE YAPIYA İLİŞKİN YENİ BULGULAR*

THE RESTORATION OF TİRE YALINAYAK BATH AND NEW FINDINGS CONCERNING THE BUILDING**

Şakir ÇAKMAK***

Öz

Antik çağlardan günümüze Batı Anadolu'nun en gözde yerleşimlerinden biri olan Tire, Aydınoğulları Beyliği ve Osmanlı dönemlerine ait çok sayıda anıtsal mimarlık örneği ve iyi korunmuş dokusuyla adeta bir müze-kent niteliğindedir. Aydınoğulları Beyliği döneminde bir süre başkentlik yapan Tire, erken Osmanlı döneminde de önemini korumuştur. Kentte bu dönemlerden günümüze ulaşan çok sayıda cami, han, hamam, medrese, türbe vb. anıtsal yapı bulunmaktadır. Yalınayak Hamamı, günümüze ulaşabilen hamamların en görkemlilerinden biridir. Yapının 2015-2017 yılları arasında, onaylı rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri doğrultusunda restorasyonu gerçekleştirilmiştir. Restorasyon çalışmaları sırasında, hamamın Tire'deki Yahudi cemaati tarafından kullanılmış olabileceğini düşündüren bazı verilere ulaşılmıştır. Erkekler kısmı sıcaklığında yer alan arınma havuzu (mikve) ile kadınlar ve erkekler kısmı soyunmalıkları arasındaki giriş açıklığı bu veriler arasındadır. Ayrıca yapının kentteki konumu da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Restorasyon çalışmaları, yapının tüm özgün unsurlarını korumayı hedefleyen bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Erkekler kısmına oranla daha fazla tahrip olan kadınlar kısmında yapılan sıva raspaları ve zemin araştırmaları sonucunda, soyunmalık mekânında bir fiskiyeli havuz izine, ılık mekânında ise günümüze ulaşamayan tuvaletin giriş açıklığı izlerine rastlanmıştır. Onaylı proje doğrultusunda, yapıya kuzeyden bitişik durumda olan yakın tarihli konutun kaldırılması sonucunda, bu cepheye bitişik beş adet dükkân temeline ulaşılmıştır. Dükkân temelleri, konservasyonları yapılarak korunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tire, Yalınayak, hamam, restorasyon, arınma havuzu,

Abstract

As being one of the most attractive settlements of West Anatolia since was antiquity, Tire is a kind of museum-town with its monumental architecture samples and well preserved urban fabric belonging to the period of Aydınoğulları Emirate and Ottoman

* Yapının restorasyonu yazar tarafından, *21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*'nda (25-27 Ekim 2017, Antalya) "Tire Yalınayak Hamamı Restorasyonu" başlıklı bir bildiri kapsamında tanıtılmıştır. Tam metin olarak yayınlanmamıştır.

** The restoration of the building was presented by the author in *21st International Symposium of the Middle Ages and Turkish Period Excavations and History of Art Researches* held in Antalya (25-27 October 2017), within a paper related the topic. The full text hasn't been published before.

*** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir.

ORCID ID: 0000-0001-7317-3023 ♦ E-mail: sakir.cakmak@ege.edu.tr

Empire. After being the capital of Aydınogulları Emirate for some time, the city also kept its importance in the early Ottoman Period. In the town, there are many extant monumental structures such as mosques, inns, baths, madrasas and tombs belonging to those periods. Yalınayak Bath is one of the most magnificent baths that survive until today. Especially the section for men attracts the attention with its eight iwan temperature. The restoration implementation of the building was made between 2015 and 2017 in accordance with the approved building survey and projects of restitution and restoration. During the restoration implementation, new findings such as the pool (*mikveh*) situated in the section of men, and the inlet opening between dressing rooms of men and women have pointed out that bath could have been used by Jewish community of Tire. Besides, the location of the building in the town supports this idea. The restoration was done with an approach aiming to preserve all unique factors of the building. As a result of the parget dreadlocks and on the ground surface of the section of women which is more damaged compared to the section of men, traces of a fountain pool in the dressing room and the inlet opening of a toilet that does not exist today, were encountered. In accordance with the approved restoration project, the house adjacent to the north facade of the bath was removed and the foundations of five stores were revealed. The foundations of these stores were strengthened and conserved.

Keywords: *Tire, Yalınayak, bath, restoration, mikveh,*

GİRİŞ

Tire, Aydınogulları Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde ticari ve sosyal açılardan Batı Anadolu'nun en önemli kentlerinden biri idi. Aydınogulları Beyliği Dönemi'nde bir süre başkentlik yapan kent, Osmanlı Dönemi'nde de önemini korumuş ve yoğun imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Kentte halen bu dönemlere ait cami, medrese, han, hamam, türbe gibi çok sayıda anıtsal yapı mevcuttur.¹ Son yıllarda Tire Belediyesi, İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve İzmir Valiliği'nin girişimleriyle bu yapıların büyük bir kısmının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmış, bazılarının restorasyonları tamamlanmıştır. Kentte bulunan çok sayıda hamam arasında, gerek plan şeması gerekse boyutları bakımından en dikkat çekici örneklerden biri olan Yalınayak Hamamı'nın rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 08.06.2012 tarih ve 998 sayılı kararı ile onaylanmış, restorasyon uygulaması 2015-2017 yılları arasında gerçekleştirilmiştir.² Uygulama sırasında elde edilen veriler ve literatür araştırmaları, restorasyon projesini de etkileyecek nitelikte bulgulara ve yapının adı, tarihlendirilmesi ve kullanımına ilişkin yeni, ilginç bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır.

1 *Bk. Aslanoğlu, 1978; Gürboğa, 1985; Önkal, 1991; Kalfazade, 1995; Çakmak, 2002; Çakmak, 2008, 279-299; Caner, 2014.*

2 Yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri Promim Mimarlık tarafından hazırlanmıştır. Restorasyon uygulaması İzmir Valiliği'nin maddi desteği ile Tire Belediyesi ve İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü denetiminde, bilimsel danışmanlığında Umart Mimarlık tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada emeği geçen tüm kurum ve kişilere teşekkürü borç bilirim. Ayrıca fotoğraflarını kullanmama izin veren fotoğraf sanatçısı Mehmet Yasa'ya da teşekkür ederim.

YAPININ GENEL MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Kentin güneyinde, Ertuğrul Mahallesi'nde, 415 ada / parsel 3'te kayıtlı bulunan Yalınayak Hamamı, İzmir I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.12.1991 tarih ve 3360 sayılı kararı ile "korunması gerekli birinci grup yapı" olarak tescillenmiştir. Erkekler ve kadınlar kısmı olmak üzere iki bölümden meydana gelen bir *çifte hamam*dır.³ (*Fot. 1; Şek. 1*) Duvarlar kaba yonu taş ve moloz taşla, kubbe ve tonozlar ise tuğlayla inşa edilmiştir. Zemin kaplamalarında devşirme mermer levhalar kullanılmıştır. Erkekler kısmı, S. Eyice'nin Osmanlı hamamlarının sıcaklık mekânlarını dikkate alarak yaptığı tipolojiye göre "haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip" in varyasyonlarından biridir.⁴ Kadınlar kısmı ise "ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip" e uygun bir plan şemasına sahiptir.⁵

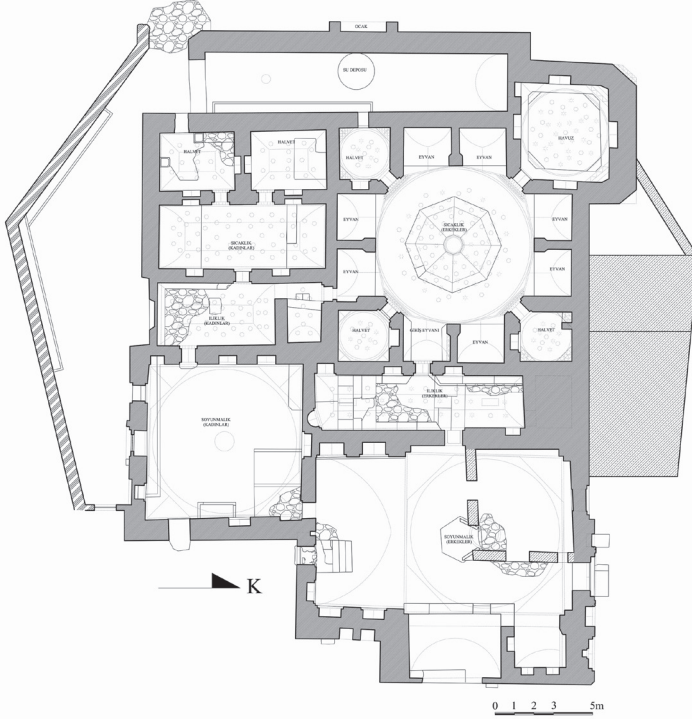
Fot. 1: Restorasyon öncesi güneydoğudan genel görünüş. (Fot.: M. Yasa)

Kuzeyde yer alan erkekler kısmı, kadınlar kısmına oranla hayli anıtsaldır. Erkekler kısmı soyunmalığına giriş, kuzey cephesindeki sivri kemerli açıklıktan sağlanmaktadır. (*Fot. 2*) Cephenin doğu köşesinde bir çeşmeye yer verilmiştir. Kubbeyle örtülü kare planlı soyunmalık, güneyde beşik tonozlu bir hacimle genişletilmiştir. Soyunmalığın ortasında altıgen planlı bir fiskiyeli havuz (*Fot. 3*), doğusunda havlu kurutmalık ve kahve ocağı

3 Çakmak, 2002, 75-80.

4 Eyice, 1960, 108-110.

5 Eyice, 1960, 112-114.

Şek. 1: Restorasyon öncesi rölöve. (Promim Mimarlık)

olarak ayrılmış beşik tonozlu birer bölüm bulunmaktadır. Enine dikdörtgen planlı ılıklik mekânı, beşik tonozla örtülüdür. (Fot. 4) İlıkliğin güneyinde, önünde geniş seki bulunan bir mihrap mevcuttur.⁶ Kuzeyinde ise beşik tonozla örtülü tuvalet-tıraşlık mekânı yer almaktadır. Sıcaklık, ortadaki kubbeye örtülü büyük hacmin çevresine yerleştirilmiş beşik tonoz örtülü sekiz eyvan, köşelerde ise kubbeye örtülü üç halvet ve kuzeybatı köşede havuz içeren mekândan oluşmaktadır. (Fot. 5) Sıcaklığın ortasında çokgen planlı bir göbek taşı vardır. Gerek ılıkliğı örten tonoz gerekse sıcaklık kubbeleri, çok sayıda ışık gözü içermektedir. Sıcaklığın merkezindeki kubbeye, yıldız ve çokgen formulu ışık gözleriyle *çark-ı felek* kompozisyonu oluşturulmuştur.

6 Tire’de *Yalınayak Hamamı*’nın yanı sıra *Tahtakale Hamamı* ve *Eski-Yeni Hamam*’ın erkekler kısmı ılıkliklarında da birer mihrap nişi vardır. Önlerinde birer seki bulunan ve tam olarak kibleye konumlandırılmış olan bu nişlerin süsleme ya da eşya koyma amaçlı olmadıkları kesindir. Özellikle *Yalınayak Hamamı*’ndaki mihrap nişinin kibleye konumlandırılabilmesi için ılıklik güney duvarının doğu köşesinin pahlanmış olması bu görüşü destekler niteliktedir. C. Çakmak “*gusül abdesti alınırken kibleye dönülmemesi gerektiği*” şeklindeki bazı hadislerden yola çıkarak, bu mihrap nişlerinin hamama giren kişilerin kible yönünü tayin edebilmelerini sağlamak amacıyla inşa edilmiş olabileceklerini düşünmektedir. (Çakmak, 2002, 89; Çakmak, 2008, 284.)

Fot. 2: Restorasyon sonrası erkekler kısmı soyunmalığı. (Fot.: M. Yasa)

Fot. 3: Restorasyon öncesi erkekler kısmı soyunmalığı. (Fot.: M. Yasa)

Fot. 4:

Restorasyon sonrası erkekler kısmı ılıklığı.

(Fot.: M. Yasa)

Kadınlar kısmı soyunmalığına, güney cephesinin ortasındaki basık kemerli açıklıktan girilmektedir. Kubbeye örtülü kare planlı mekân, olumsuz müdahalelere maruz kalmış, zemin kaplaması ve soyunma kabinlerine ait sekiler günümüze ulaşamamıştır. (Fot. 6) Yapılan temizlik çalışmaları sonucunda, soyunma kabinlerinin oturduğu sekilerin bir kısmı ile mekânın ortasında, günümüze ulaşamayan bir fiskiyeli havuza ait temellere ulaşılmıştır. Ilıklık, aynalı manastır tonozuyla örtülü enine dikdörtgen planlı bir mekândır. Oturma sekileriyle çevrili mekânın kuzeyinde beşik tonozla örtülü traşlık mekânı vardır. Güney duvarında yapılan çalışmalar sonucunda günümüze ulaşamayan kadınlar kısmı tuvaletinin giriş açıklığı ortaya çıkarılmıştır. Enine dikdörtgen planlı sıcaklık, aynalı manastır tonozuyla örtülüdür. (Fot. 7) Batısında yine aynalı manastır tonozuyla örtülü iki halvet bulunmaktadır.

Fot. 5: Restorasyon sonrası erkekler kısmı sıcaklığı. (Fot.: M. Yasa)

Yapının batısında, güney-kuzey yönde uzanan, beşik tonozla örtülü bir su deposu ve ocak içeren külhan kısmı vardır. (Fot. 8) Külhan her iki kısma da hizmet vermektedir.

Fot. 6:
Restorasyon öncesi
kadınlar kısmı
soyunmalığı.
(Fot.: M. Yasa)

Fot. 7:
Restorasyon
sonrası kadınlar
kısmı sıcaklığı.
(Fot.: M. Yasa)

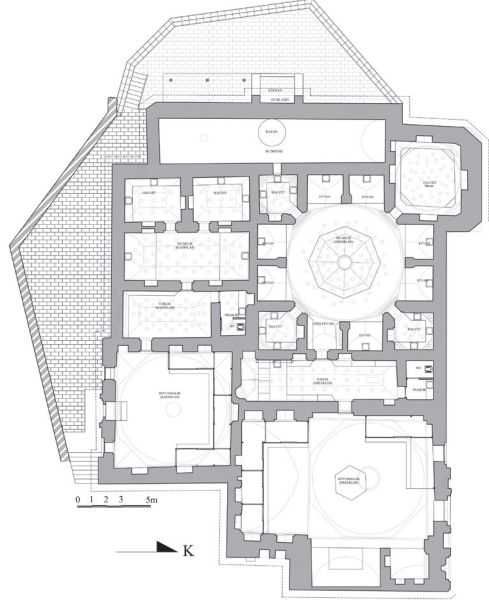
Fot. 8:
Restorasyon öncesi
batı cephesi.
(Fot.: M. Yasa)

PROJE ve UYGULAMA SÜRECİ

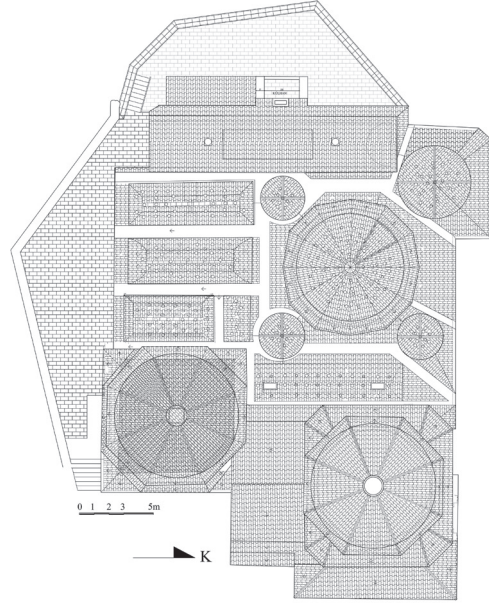
Yalınayak Hamamı'nın İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 08.06.2012 tarih ve 998 sayılı kararı ile onaylanan rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinde öngörülen bazı müdahale biçimlerinin, gerek yapıdan gelen izler, gerek temizlik ve raspa çalışmalarıyla elde edilen yeni bulgular ve gerekse hamamların mimari özellikleri ve çalışma sistemleri hakkındaki bilgiler dikkate alınarak değiştirilmesine ihtiyaç duyulmuş ve bir revize restorasyon projesi hazırlanmıştır. Revize proje İzmir I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 30.07.2015 tarih ve 3461 sayılı kararı ile onaylanmıştır. Revize proje ile önerilen ve uygulamaya geçirilen değişiklikler şunlardır:

Kubbe-Tonoz Kaplamaları ve Fenerler

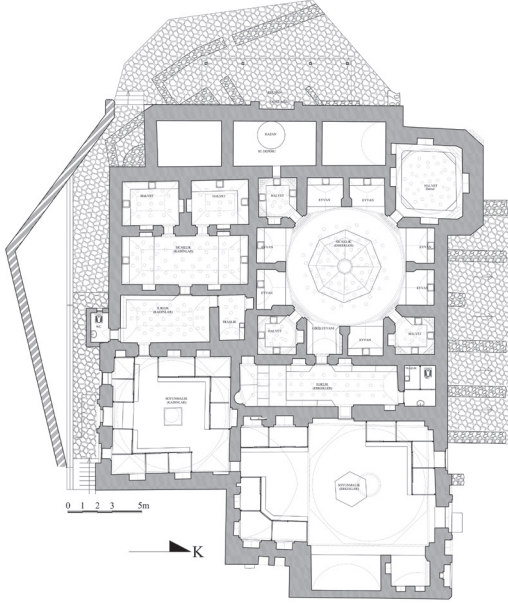
08.06.2012 tarih ve 998 sayılı karar ile onaylı restorasyon projesinde hamamın tüm mekânlarının kubbe ve tonozları kiremit kaplı olarak önerilmiştir. (Şek. 2, 3) Ancak yapıda soyunmalıklar dışındaki mekânlarının kubbe ve tonozları, çokgen ve yıldız şekilli çok sayıda ışık gözüne sahiptir. Işık gözlerinin çok sayıda olduğu uygulamalarda, üzerlerine cam fil gözlerinin oturtulduğu da dikkate alındığında, örtüyü kiremitle kaplamak son derece güçtür. Nitekim yaptığımız temizlik çalışmalarında soyunmalıklar dışındaki mekânların kubbe ve tonozlarında kiremit izine rastlanmamıştır. Işık gözleri yerine ortalarında sadece birer fener bulunan soyunmalık kubbelelerinin ise özgünde kiremit kaplı oldukları

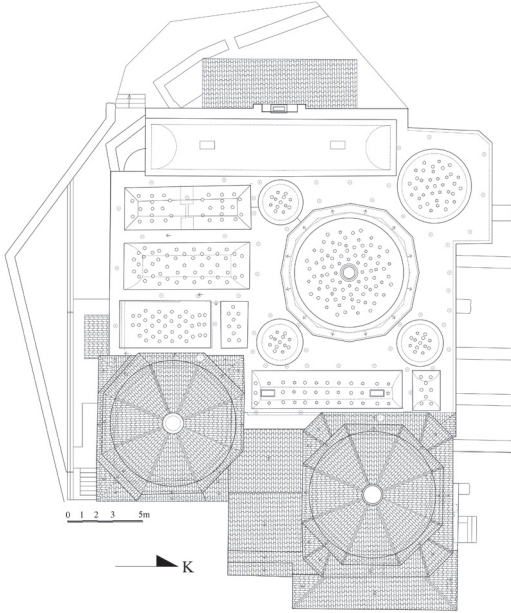
Şek. 2: Onaylı restorasyon planı.
(Promim Mimarlık)

Şek. 3: Onaylı çatı restorasyon planı.
(Promim Mimarlık)

Şek. 4: Revize restorasyon planı.
(Promim Mimarlık)

Şek. 5: Revize çatı restorasyon planı.
(Promim Mimarlık)

açıktır. Erkekler kısmı soyunmalı-
ğı kubbesinde uygulama öncesinde
de mevcut olan kiremitlerin altında
basma izleri de net bir şekilde görül-
müştür. Kadınlar kısmı soyunmalığın-
daki kiremitlerin sonradan sökülerek
kubbenin çimento esaslı sıva ile kap-
landığı anlaşılmıştır. Bu nedenlerle
onaylanan revize proje doğrultusunda,
soyunmalık kubbeleri kiremitle
kaplanmış, diğer mekânların kubbe ve
tonozları özgünde olduğu gibi sıvalı
bırakılmıştır. (Şek. 4, 5; Fot. 9)

Onaylı restorasyon projesin-
de soyunmalık mekânlarını örten kub-
belerde, geleneksel fener tipolojisiyle
uyuşmayan metal unsurlar önerilmiş-
tir. Hamamlarda fenerin oturduğu
yuvanın formuna göre, çokgen ya da
dairesel kesitli ve genellikle tuğla ile
inşa edilmiş, yanlarında kemer dizile-
ri bulunan, üzeri küçük birer kubbe-
cikle örtülü fenerler kullanılmaktadır.
Uygulama sırasında yapılan temizlik
çalışmaları sonucunda, soyunmalık
kubbelerinde sekizgen fener yuvaları
ortaya çıkarılmış ve revize proje ile
geleneksel formda fener önerisi getiri-
lmiş ve uygulanmıştır. (Fot. 9)

Dükkânlar

Uygulama öncesinde, yapı-
nın kuzey cephesine bitişik durumda
yakın tarihli bir konut bulunmaktay-
dı. (Fot. 10) Tire Belediyesi tarafın-
dan kamulaştırılan konut, uygulama
sırasında kaldırılmış; kuzey duvarı
üzerinde beş adet dükkâna ait izlere
ulaşmıştır. (Fot. 11) Bu alanda Tire
Müze Müdürlüğü denetiminde ger-
çekleştirilen temizlik çalışmaları so-
nucunda dükkânların temelleri de or-

Fot. 9: Restorasyon sonrası güneydoğudan genel görünüş. (Fot.: M. Yasa)

taya çıkarılmıştır. Yaklaşık 3,90 x 2,30 m boyutlarında dikdörtgen hacimlerden oluşan bu dükkânların örtülerine ilişkin herhangi bir iz mevcut değildir. İz bulunmaması örtülerinin ahşap tavan olduğunu düşündürmektedir. Yapının doğu cephesinde, erkekler kısmı soyunmalığının güney kesiminde mevcut iki nişin bulunduğu alanda da temizlik çalışması yapılmış, burada da 2,20 x 2,10 boyutlarında bir dükkân bulunduğu saptanmıştır. Sonuç olarak yapının, kuzey ve doğu cephelerine bitişik altı adet dükkânı bulunduğu anlaşılmıştır. 1520’li yıllara ait Kanuni Sultan Süleyman Devri Aydın İli Evkaf Defteri’ndeki bir kayıttan, Mısırlı Mescidi Vakfi’nin Yalınayak Hamamı nezdinde bir dükkânının bulunduğu öğrenilmektedir.⁷ Dolayısıyla temizlik çalışmalarıyla ortaya çıkan dükkânlardan birinin bu vakfa ait olduğunu söylemek mümkündür. Ortaya çıkan temel ve duvarlar restitüsyon (Şek. 6) ve restorasyon projelerine işlenmiş, yükseklik ve örtülerine ilişkin yeterli veri bulunmadığından konservasyonları yapılarak korunmalarına karar verilmiştir.

Odunluk

Hamamlarda, depodaki suyun ve yapının ısıtılmasını sağlayan külhanın gerisinde, *odunluk* adını verdiğimiz, bu alanın yağmurdan korunmasını sağlayan,

7 Erdoğan, 2016, 160.

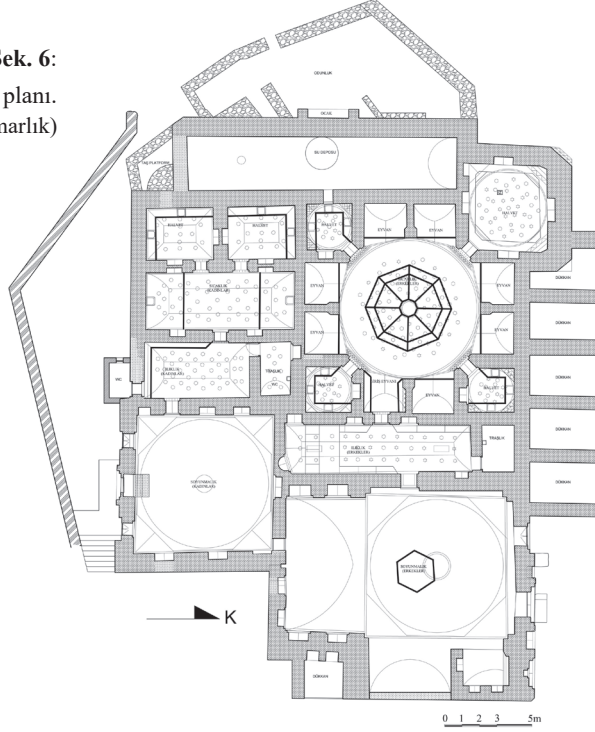
Fot. 10: Restorasyon öncesi kuzey cephesine bitişik konut. (Fot.: M. Yasa)

Fot. 11: Restorasyon sonrası kuzey cephesi. (Fot.: M. Yasa)

sundurmayla örtülü bir bölüm bulunmaktadır. Yalınayak Hamamı'nın odunluğu günümüze gelememiştir. (Bk. Fot. 8) Yapılan temizlik çalışmalarında da odunluğun sınırlarına ait net bir veriye ulaşılamamıştır. 08.06.2012 tarih ve 998 sayılı karar ile onaylı restorasyon projesinde, su deposunun güney kesiminde hamamın ocak kısmını kapsamayan, sundurmayla örtülü bir odunluk önerilmiştir. Bu nedenle revize proje ile mülkiyet sınırlarını dikkate alan, ocağı da kapsayacak nitelikte, sundurmayla örtülü bir odunluk önerisi getirilmiş ve uygulama bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. (Fot. 12)

Şek. 6:
Restitüsyon planı.
(Promim Mimarlık)

Mermer Kaplama

Onaylı restorasyon projesinde, soyunmalıklar ve su deposu dışındaki tüm mekân duvarlarının zeminden yaklaşık 1,30 m yüksekliğe kadar mermerle kaplanması önerilmiştir. Yapının özgününde duvarlarda mermer kaplama yoktur. Hamamların çoğunda duvarların suyun çarpmasına maruz kalan alt kesimi, belirli bir yüksekliğe kadar ince perdahlı ve daha sağlam bir sıvayla kaplanarak yalıtım sağlanmaktadır. Korumacılık ilkeleri açısından, yapının özgününde bulunmayan mermer kaplama yerine, tüm duvarlarda hali hazırda mevcut ve önemli bir kısmı da sağlam durumda olan ince perdahlı sıvaların onarımı ve eksik kısımlarının tamamlanmasının daha sağlıklı olacağı öngörülmüş, revize projeye özgün sıvalar korunmuştur.

Soyunma Kabinleri ve Kadınlar Kısmı Soyunmalığındaki Fıskiyeli Havuz

Onaylı restorasyon projesindeki soyunma kabinleri, duvarlarda yer alan eşya koyma nişleri, kadınlar kısmı soyunmalığında ortaya çıkan özgün sekiler ile erkekler ve kadınlar kısmı arasındaki giriş açıklığı dikkate alınmadan hazırlanmıştır. Kabinler, raspa çalışmaları ve temel araştırmaları ile elde edilen yeni verilere uygun bir şekilde yeniden düzenlenmiş, uygulama bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. (Fot. 13, 14)

Fot. 12:
Restorasyon sonrası
batı cephesi.
(Fot.: M. Yasa)

Fot. 13:
Restorasyon sonrası
erkekler kısmı
soyunmalığı.
(Fot.: M. Yasa)

Fot. 14:
Restorasyon sonrası
kadınlar kısmı
soyunmalığı.
(Fot.: M. Yasa)

Fot. 15: Kadınlar kısmı soyunmalığında fiskiyeli havuz temeli.

Fot. 16: Soyunmalıklar arası geçiş.

Kadınlar kısmı soyunmalığının ortasında, çimento esaslı zemin kaplamasının kaldırılması sonucunda, bir fiskiyeli havuzun temellerine ve havuza su sağlayan pişmiş toprak künglere ulaşılmıştır. (Fot. 15) Sadece temel seviyesinde korunabilmiş olan havuzun formu bilinmediği için tamamlanması yoluna gidilmemiş, konservasyonu yapılarak temperli camla teşhir edilmesine karar verilmiştir.

Soyunmalıklar Arası Geçiş

Restorasyon çalışmaları sırasında gerçekleştirilen sıva raspaları sonucunda, erkekler kısmı soyunmalığının güney duvarı üzerinde yer alan nişin, özgünde basık kemerli bir giriş açıklığı olduğu saptanmıştır. (Fot. 16) Kadınlar kısmı soyunmalığı ile bağlantılı olan bu açıklık son derece ilginçtir. Olağan koşullarda Türk hamamlarında, erkekler ve kadınlar kısmı soyunmalıkları arasında böyle bir giriş açıklığının bulunması, örneğine rastlanan ve de beklenebilecek bir durum değildir. Bu açıklığın işlevi makalenin sonunda tartışılacaktır. Rölöve verilerinden hareketle restitüsyon ve restorasyon projelerinde niş

olarak bırakılan bu açıklık, revize proje ile düzeltilmiş ve uygulamada özgün şeklinde bırakılmıştır.

Erkekler Kısmı Tuvalet ve Tıraşlık Mekânı

Proje çalışmaları sırasında, kapısı örtülü olduğu için erkekler kısmı ılıklığının kuzeyinde yer alan tuvalet ve tıraşlık mekânına girilememiş, bu nedenle restitüsyon ve restorasyon projelerinde mekân kurgusu sağlıklı bir şekilde yapılamamıştır. (Bk. Şek.2) Uygulama sırasında, girişin açılmasıyla birlikte, güney duvarında mevcut ayna taşından hareketle mekânın doğu kesiminin bir dağılım hacmi, batı kesiminin ise tıraşlık ve tuvalet olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Güney duvarında mevcut ayna taşı, tıraşlığın bu kesimde, tuvaletin ise kuzeyde yer aldığını göstermektedir. Zemini tamamen tahrip olmuş durumdaki mekânda, doğal olarak ayırıcı duvar da kalmamıştır. Revize proje ile mekân kurgusu düzeltilmiş, tuvalet ve tıraşlığın ince bir duvarla ayrılması, ayna taşının alt kesimine bir mermer kurna yerleştirilmesi, kurnanın gerisine bir oturma sekisi yapılması, tuvalet olarak ayrılan bölüme de alaturka bir hela taşı konulması önerilmiş; uygulama bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. (Bk. Şek.4)

Kadınlar Kısmı Tuvaleti

Onaylı restorasyon projesinde kadınlar kısmı tuvaleti, tıraşlık ile birlikte ılıklığın kuzeyindeki beşik tonozla örtülü mekânda önerilmiştir. (Bk. Şek. 2) Hamamlarda tuvaletin fosseptik sorunu nedeniyle mutlaka dışa yakın bir köşede, cehennemlik dışında çözümlendiği bilinmektedir. Dolayısıyla tuvaletin projede önerildiği gibi, ılıklığın kuzeyindeki tıraşlık mekânı içinde çözümlenmiş olması imkan dahilinde değildir. Nitekim ılıklığın yıkılıp yeniden inşa edildiği net bir şekilde görülebilen güney duvarı dışında yaptığımız temizlik çalışmaları sonucunda, güneydoğu köşede sonradan kapatılmış bir açıklığın izlerine ulaşılmıştır. (Fot. 17) 60 cm genişliğindeki açıklığın tuğla ile örülmüş silmeleri, hamamın diğer mekânlarındakilerle aynıdır. Ve özgün olduğu açıktır. Bu açıklık, kadınlar kısmına ait özgün tuvaletin yerinin saptanmasını sağlamakla birlikte, bu kesimde yaptığımız temizlik çalışmalarında mekânın boyutları hakkında fikir verecek herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Revize projede ılıklığın güneydoğu köşesinde ortaya çıkan giriş açıklığı izinden hareketle 2,00 x 1,50 m boyutlarında, yapıyla yarışmayacak ve dönem yanlıgısı yaratmayacak bir tuvalet önerisi getirilmiş ve uygulanmıştır. (Bk. Şek. 4)

Fot. 17: Kadınlar kısmı tuvaletine ait giriş açıklığı.

YAPININ TARİHLENDİRİLMESİ, KULLANIMI ve ADINA İLİŞKİN YENİ BULGU ve ÖNERİLER

Yukarıda tanımladığımız projeye ilişkin bulguların yanı sıra restorasyon sürecinde elde ettiğimiz bazı veriler ve yaptığımız literatür taramaları, yapının inşa tarihi ve kullanımına ilişkin yeni ve ilginç verilere ulaşmamızı da sağlamıştır. Yapının inşa kitabesi yoktur. Çalışmalarda yapı, güneydoğusundaki Yalınayak (Hasan Çavuş) Camii ve günümüze ulaşamayan medrese ile birlikte Hasan Çavuş Vakfı'na ait bir yapı olarak kabul edilmekte ve 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁸ Ancak 1462-1468 yılları arasında Sultan II. Mehmed döneminde hazırlanmış bir defterde yer alan “An-hamam-ı Vakf-ı Yalınayak” şeklindeki kayıt,⁹ yapının 15. yüzyılda da var olduğunu ve sadece bu yapıya ait bir vakfın bulunduğunu kanıtlamaktadır. Bu durumda yapıyı söz konusu belge ve mimari özelliklerinden hareketle 15. yüzyıla tarihlendirmek daha doğru olacaktır.

Bir başka ilginç bulgu, yapının kullanımına ilişkindir. Erkekler kısmı sıcaklığının kuzeybatı köşesinde yer alan mekân, içerdiği havuz ile halvetlerden ayrılmaktadır. Sıcaklıktaki üç halvet 2,60 x 2,60 m boyutlarında birer kare planlı mekândır. Kuzeybatı köşedeki mekân ise 4,90 x 4,50 m boyutlarında, halvetlere oranla hayli büyük bir mekân niteliğindedir. (Fot. 18) Bir basamakla inilen, 1,30 m derinlikteki havuzun duvarlarında su tesisatı bulunmaması, suyun güney duvarının kubbeye yakın kesimindeki çörtenden yağmur aracılığıyla sağlanması oldukça dikkat çekicidir. (Fot. 19) Yalınayak Hamamı ve içerdiği havuz, Evliya Çelebi'nin yapıya ilişkin vermiş olduğu bilgilerle farklı bir anlam kazanmaktadır. Tire'yi 1672 yılında gören Evliya Çelebi, kentteki hamamlardan ayrıntılı bir şekilde söz eder. Seyyahın *Piri Hamamı* (Eski-Yeni Hamam) ve *Yalınayak Hamamı*'na ilişkin verdiği bilgiler son derece çarpıcıdır. Bu iki hamamı “*suyu ve havası güzel, büyük birer havuzu bulunan, aşıkların toplandığı, bütün tellaklarının güneş ve ay yüzü dilberler olduğu*” yapılar olarak tanımlar. Bu hamamlarda “*dilberlerin aşıkları ile vasitasız ve peştemalsiz birbirlerini kucaklayıp sonra yıkandıklarını*” söyler ve “*kimse buna engel olamazdı*” şeklinde devam eder.¹⁰ Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerin abartılı olduğu kesindir. İslam hukuku açısından kabul edilmesi mümkün görünmeyen bu ifadeler ve halk arasında “Günah Hamamı” adıyla anılabilmesi¹¹ yapının kullanımından kaynaklanıyor olmalıdır.

Bu abartılı ifadelerin yanı sıra; erkekler kısmı sıcaklığının kuzeybatı köşesinde yer alan ve yağmur suyuyla beslenen *havuz* ile erkekler ve kadınlar kısmı soyunmalıkları arasındaki *giriş açıklığı* da Türk hamamlarında karşımıza çıkmayan ayrıntılardır. Bu veriler, hamamın aşağıda açıklayacağımız gerekçelerle gayrimüslimler tarafından kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.

8 Aslanoğlu, 1978, 71; Armağan, 2003, 305; Çakmak, 2002, 80.

9 Erdoğan & Bıyık, 2015, 254.

10 Kahraman, 2011, 184.

11 Armağan, 2003, 305.

Fot. 18: Erkekler kısmı sıcaklığında mikve.
(Fot.: M. Yasa)

Dönemin demografik yapısı incelendiğinde Tire’de yaşayan gayrimüslim topluluklar arasında Yahudilerin önemli bir yer tuttuğu görülür.¹² Yahudilerin ruhsal ve bedensel temizlik amacıyla *mikve* adı verilen havuzları kullandıkları bilinmektedir.¹³ Yalınayak Hamamı’nda yer alan yağmur suyuyla beslenen havuzun da Yahudi Cemaati tarafından kullanılan bir *mikve* (arınma havuzu) olması güçlü bir olasılıktır. Erkekler ve kadınlar kısmı soyunmalıkları arasında ortaya çıkan, olağan koşullarda Türk hamamlarında rastlanmayan özgün giriş açıklığı da bu olasılığı destekler niteliktedir. Bu açıklık, kadınlar kısmında *mikve* bulunmaması nedeniyle cemaate mensup kadınların da kullanabilmesine yönelik olarak açılmış olmalıdır. Ancak bu durum, Evliya Çelebi’nin sözünü ettiği gibi erkek ve kadınların bir arada yıkandıkları anlamını taşımamaktadır. Kadınlar olasılıkla

12 Bora, 2016, 211-212; Sanus & Adanalı, 2015, 6.

13 Besasel, 2001, 406-408.

Fot. 19: Mikveye yağmur suyu sağlayan çörtlen.

mikvenin kendilerine tahsis edildiği ve erkeklerin bulunmadığı günlerde, mahremiyet nedeniyle erkekler soyunmalığı girişini değil, iki soyunmalık arasındaki geçişi kullanıyorlardı. Özetle, Evliya Çelebi'nin yapının kullanımına ilişkin abartılı ifadelerinin ve halk arasında yine abartılı bir şekilde “günah hamamı” adıyla anılmasının -*Yalınayak Hamamı Vakfı* tarafından Yahudi Cemaati için yaptırıldığı anlaşılan- hamamın erkekler kısmındaki mikvesinin kadınlar tarafından da kullanılmasından kaynaklandığını kabul etmek mümkün görünmektedir.

Tartışılması gereken bir başka konu, yapının adının nereden geldiğidir. A. M. Armağan, 1531 kayıtlarında Alaşehir’de de rastlanan “Yalınayak” adının, bir aşirete özgü olabileceğini düşünmektedir.¹⁴ Tire’de 15. yüzyılda hem bir mahalleye¹⁵ hem de bir hamama adını veren bu sözcüğün, yukarıda tartıştığımız mimari kurgu ve kullanım özellikleri nedeniyle bir aşiretten ziyade, kentte yaşayan Yahudi Cemaati ile ilişkili olması daha güçlü bir olasılıktır. N. Arslantaş, Yahudilerin erken dönemlerde namazlarını yalın ayak kıldıklarını, bu durumun Allah’ın Hz. Musa ile ilk kez konuştuğu Tuvâ Vadisi’nde pabuçlarını çıkarmasını istemesinden kaynaklanmış olabileceğini, bir hadiste Müslümanlara ayakta mest veya terlikle namaz kılınarak Yahudilere muhalefet edilmesinin istendiğini belirtmektedir. Arslantaş, genelde terk edilmiş olmakla birlikte, Yahudiliğin otantik halini kısmen koruyan Samiriler’in, sinagoglarına hala ayakkabısız

14 Armağan, 2003, 90.

15 Armağan, 1983, 43; Armağan, 2003, 90.

girdiklerini de vurgulamaktadır.¹⁶ Bu bilgiler ve yapının mimari özellikleri “Yalınayak” adının Müslümanlarca Yahudi Cemaati’ne mensup kişileri tanımlayan bir sıfat olabileceğini akla getirmektedir. Yani “Yalınayak Mahallesi” ve “Yalınayak Hamamı” adlarının “Yahudi Mahallesi” ve “Yahudi Hamamı” anlamlarında kullanılmış olması mümkün görünmektedir.

Yapının kullanımı ve adına ilişkin bu öneriler, hamamın hemen güneydoğusunda yer alan ve bugüne kadar aynı külliye yapılırdı kabul edilen Hasan Çavuş (Yalınayak) Camii ve günümüze ulaşmayan medresesine ilişkin bazı değerlendirmeleri de zorunlu kılmaktadır: Sultan II. Mehmed’in, İstanbul’un fethi sonrasında Tire de dahil olmak üzere İzmir ve çevresinde yaşayan Yahudi Cemaati’ne mensup çok sayıda kişiyi İstanbul’a götürdüğü bilinmektedir.¹⁷ Bu konuda 1462-1468 yılları arasında hazırlandığı kabul edilen bir defterde yer alan “*Resm-i küb-i kefer-i şehri Tire ve Yahudiler gitdüğü sebebden az olur, hassa-i Subaşı-i Tire hasıl-ı minhâ 5.000*” şeklindeki kayıt çok çarpıcıdır.¹⁸ Tire’de yaşayan Yahudilerin kentten ayrılmaları nedeniyle “resm-i küb” adı verilen verginin yeterince toplanamadığının belirtildiği bu kayıttan hareketle, 1460’lı yıllardan sonra Yalınayak Mahallesi’nin demografik yapısının değiştiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. 1460’lardan -1492’de başlayan Sefarad göçleri sonrasında- Yahudi Cemaati’nin kente tekrar gelişine kadar geçen süre içerisinde mahalleye Müslüman nüfus yerleştirilmiş olmalıdır. Hasan Çavuş (Yalınayak) Camii ve günümüze ulaşmayan medresesinin bu dönemin ürünü olmaları muhtemeldir. Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiler, Yahudi Cemaati’nin kente tekrar gelişiyile birlikte hamamı kullanmaya devam ettiğini düşündürmektedir.

SONUÇ

Tire’nin en görkemli yapılarından biri olan Yalınayak Hamamı, Tire Belediyesi, İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve İzmir Valiliği işbirliği ile özgün işlevinde kullanılmak üzere korumacı bir yaklaşımla ayağa kaldırılmıştır. Restorasyon çalışmalarında ilk aşamayı, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması oluşturmaktadır. Bu çalışmada, proje sürecinde raspa, temizlik, kazı ve en az bunlar kadar gerekli literatür çalışmalarının birlikte yürütülmesinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim Yalınayak Hamamı’nda uygulama sırasında gerçekleştirilen kazı, temizlik, raspa ve literatür çalışmalarıyla elde edilen veriler, yapının onaylı projesinde yukarıda ayrıntılarıyla vurguladığımız önemli değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Bu çalışmalarda elde edilen veriler sadece projenin mimari ayrıntıları ile sınırlı kalmamış, yapının adı, kullanımı, tarihlendirilmesi ve hatta kentin sosyal yapısının aydınlatılmasına da katkılar sağlamıştır. Sonuç olarak Yalınayak Hamamı’nın proje ve uygulama süreci, koruma çalışmalarında multi-disipliner ve titiz yaklaşımın önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

16 Arslantaş, 2008, 69.

17 Bora, 2017, 137; Goffmann, 2017, 119.

18 Erdoğan & Bıyık, 2015, 225.

KAYNAKÇA

- Armağan, A. M. (1983). *Belgelerle Beylikler Devrinde Tire*. İzmir.
- Armağan, A. M. (2003). *Devlet Arşivlerinde Tire*. İzmir.
- Aslanoğlu, İ. (1978). *Tire'de Camiler ve Üç Mescit*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Arslantaş, N. (2008). Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin İnanç-İbadet ve Dini Hayatları ile İlgili Bazı Tespitler. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (34), 55-92.
- Besasel, Y. (2001). *Yahudilik Ansiklopedisi*. C. II. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Bora, S. (2016). Tire Yahudi Mezarlığı, *Tire Araştırmaları Sempozyumu - Bildiriler C.1*, 211-234, İstanbul: Tire Belediyesi Kültür Yayınları
- Bora, S. (2017). *Anadolu Yahudileri Ege'de Yahudi İzleri*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Caner, Ç. (2014). Aydınöğulları'ndan Osmanlı'ya Bir Batı Anadolu Kenti: Tire'nin Mekânsal Dönüşümü. *Vakıflar Dergisi* (42): 19-33.
- Çakmak, C. (2002). *Tire Hamamları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çakmak, C. (2008). Tire Hamamlarının Mimari Özellikleri ve Korunma Durumları Hakkında Gözlemler. *Türk Kültüründe Tire II* (Ed.: M. Şeker ve A. Taşcan), 279-299, İzmir.
- Erdoğru, M. A. & Bıyık, Ö. (2015). *T.T.001/1 M. Numaralı Fatih Mehmed Devri Aydın İli Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme)*, İzmir: Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Erdoğru, M. A. (2016). *Kanuni Sultan Süleyman Devri Aydın İli Evkaf Defteri (Metin ve İnceleme)*. İzmir: Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Ertuğrul Kalfazade, S. (1995). *Anadolu'da Aydınöğulları Dönemi Mimarisi*. İstanbul: Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eyice, S. (1960). İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme. *Tarih Dergisi II*, 99-120.

- Goffmann, D. (2017). İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir ve İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürboğa, F. (1985). *Tire'de Türk-İslam Anıtları (Hanlar ve Türbeler)*. İzmir: Lisans Tezi, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Kahraman, S. A. (Haz.), (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*. 9. Kitap / C.1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Önkal, H. (1991). *Tire Türbeleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sanus, M. & Adanalı, E. (2015). *Tire Yahudileri, Resmi Evlilik Kayıtları, Dini Evlilik Kayıtları, Defin Kayıtları, Okul Kayıtları*. İstanbul: Tire Belediyesi Kültür Yayınları.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Dergisi

ISSN 1300-5707

Cilt: XXVIII, Sayı: 1 Nisan 2019

Ege University, Faculty of Letters

Journal of Art History

e-ISSN 2636-8064

Volume: XXVIII, Issue: 1 April 2019

Yayın Tarihi | Date of Publication

03.05.2019

İnternet Sayfası (Acık Erisim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.